

היום שאחרי 'המדינה האסלאמית': הוואקום השלטוני

רוב גייסט פינפולד ואודי דקל

המאמר בוחן את המצב בשטחי סוריה ששוחררו משליטת 'המדינה האסלאמית', לאחר שבמהלך שנת 2017 שוחררו מרבית השטחים שהיו בשליטתה. האזור המשוחרר מתאפיין בוואקום שלטוני, שלעיתים מתמלא על ידי כוחות הקואליציה הפרו-אסדית, ובכלל זה שלוחים איראניים שמדכאים ביד קשה את הסונים המקומיים. ההשפעה האיראנית הגוברת מזינה רגשות טינה ונותנת לגיטימציה לכוחות הסלפיים-ג'האדיים להתארגן ולהתקומם נגד המצב החדש. המאמר ממליץ לפעול נגד מגמה זו באמצעות המרת הוואקום השלטוני ביציבות המושתתת על העצמת השלטון המקומי, הדואג לקהילה המקומית ומנסה להתגבר על שיקולים עדתיים ודתיים. ההשלכות המדיניות על ארצות-הברית וישראל יוסברו על סמך מקרי מבחן מסוריה, במטרה להפוך את המגמות השליליות שזוהו.

מילות מפתח: 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש), סוריה, איראן, ואקום שלטוני, טריטוריה, ג'האדיסטים, מיליציות שיעיות

בספטמבר 2014 הבטיח נשיא ארצות-הברית ברק אובמה "לדכא ובסופו של דבר להשמיד" את 'המדינה האסלאמית בעיראק ובסוריה' (דאע"ש) – הארגון הסלפיי-ג'האדי שנהנה מעלייה מטאורית בכוחו. כיום שוחרר רוב השטח שנשלט על ידי 'המדינה האסלאמית'. לאחר שהארגון נהדף מעיראק נותרו בידיו מובלעות טריטוריאליות מצומצמות ביותר בתחומי סוריה. ביולי 2017 הכריז נשיא ארצות-הברית דונלד טראמפ כי הקואליציה בראשות ארצות-הברית "מצליחה היטב"

רוב גייסט פינפולד הוא חוקר (מילגאי ניובאואר) במכון למחקרי ביטחון לאומי. אודי דקל הוא מנהל המכון למחקרי ביטחון לאומי.

במלחמה ב'מדינה האסלאמית', וכי הארגון "נופל במהירות".¹ עם זאת, תפקידם של הכוחות הנתמכים על ידי ארצות-הברית אינו מתמצה בהבסת 'המדינה האסלאמית' בלבד, אלא גם בגיבוש תשתית שלטונית באזורים המשוחררים. תהליך זה מתאפיין בהתחככות ובתחרות עם שלל שחקנים: מארגונים סוניים ושיעיים ועד מדינות כמו רוסיה, איראן וטורקיה. בעוד המשקיפים נוטים להתווכח בשאלה כיצד להביס את הארגון הג'האדי, פרשנים, קובעי מדיניות ושחקנים מקומיים מתמקדים כיום בתקופה שאחרי נפילת 'המדינה האסלאמית'. שאלות רבות עוסקות בדרך למנוע את שובם לזירה של ארגונים סלפיים ג'האדיים, בעוד השחקנים השונים נאבקים על השלטת הסדר והסמכות בשטח שננטש על ידי 'המדינה האסלאמית' ומורדים אחרים.

מאמר זה סוקר את יחסי הכוחות המתהווים בשטח הסורי שבו תומכי משטר אסד ואחרים נאבקים על השגת השליטה ובוחן את ההשלכות של המגמה המתמשכת, כאשר הסמכות השלטונית עוברת לגורמים תת-מדינתיים ולשחקנים עדתיים, במקום הטלת ריבונות אפקטיבית על ידי המדינה הסורית. לאחר סקירה קצרה של הוואקום השלטוני בסוריה יתוארו מבני השליטה החדשים בשטח המשוחרר משליטת 'המדינה האסלאמית', ויבחנו יחסי הכוחות בין השליטים לבין הנשלטים. כמו כן נזהה מגמות אפשריות לעתיד הממשל בסוריה, תוך השוואה בין הכוחות התומכים במשטר לבין מודל שלטוני פלורליסטי יותר שנוסה על ידי כוחות המורדים בבירה המשוחררת של 'מדינה האסלאמית' בסוריה – העיר א-רק. בקצרה, המאמר הנוכחי בוחן את ההשלכות השליליות של שתי מגמות מתמשכות בתוך סוריה. האחת – היעדר משטר ריבוני מלוכד ויציב; השנייה – התחזקות ההשפעה האיראנית בתוך השטח המשוחרר מידי 'המדינה האסלאמית', באמצעות הפעלת מיליציות שיעיות. השילוב של חוסר יציבות ושל עדתיות אנטי-סוניית המנוצלים על ידי כוחות התומכים במשטר ובאיראן עלול ללבות את תחושת הקיפוח של הסונים, במקום להביא לפיוס לאומי מגבש וחוצה עדות.

סוריה אחרי 'המדינה האסלאמית': סקירה

בשיא כוחה שלטה 'המדינה האסלאמית' בשטח שהתפרס על שליש משטחה של עיראק ורבע משטחה של סוריה, וכלל כשישה מיליון תושבים. מאז איבדה כמעט את כל מעוזיה הטריטוריאליים. ביוני 2017 נכבשה מחדש העיר העיראקית מוסול – שבה הכריז הארגון על הח'ליפות שלו בשנת 2014 – בידי כוחות התומכים בממשלה העיראקית. בסוף 2017 נכבשה בירת 'המדינה האסלאמית' בסוריה – א-רק – עיר סורית שבה 200 אלף תושבים – בידי הכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF). ארגון זה מורכב בעיקר מלוחמים כורדים ומורדים סונים שאינם נמנים עם הקבוצות הג'האדיסטיות, אשר הוקם, אומן, נתמך ומופעל על ידי האמריקאים. כל השטח שמצפון וממזרח לנהר פרת ועד הגבול הסורי-עיראקי נשלט כיום על ידי

ה־SDF, לאחר שהביס את 'המדינה האסלאמית' וכוחות מקומיים שפעלו באזור. במקביל כבשו מחדש הכוחות הנאמנים למשטר הסורי של בשאר אל־אסד את העיר דיר א־זור שבה כ־100 אלף אזרחים, השוכנת ליד מאגר הנפט הגדול ביותר בסוריה – אל־עומר. החלוקה מחדש של השליטה והסמכויות באזורים ששוחררו משליטת 'המדינה האסלאמית' מעלה את השאלה: אילו מבנים שלטוניים ימלאו את הוואקום השלטוני שנוצר?

קשה להניח כי שטחים ששוחררו מידי 'המדינה האסלאמית' יחזרו לנהוג על פי נורמות שלפני המלחמה: הממשלה הסורית נותרה חלשה וחסרת יכולות משילות ולגיטימיות, והתוצאה היא ירידה ברמת השירותים הבסיסית ובאיכות החיים של התושבים. ב־2015 העריך האו"ם כי 80 אחוזים מהסורים חיים בעוני, וכי תוחלת החיים ירדה בעשרים שנה מאז 2011.² ברמת המקרו יצרה מלחמת האזרחים והשלוחים בסוריה מגמה שלפיה אנשים תופסים את זהותם יותר ויותר במונחים עדתיים ומקומיים, ולא על פי זהותם הלאומית. כישלונה של המדינה בהענקת ביטחון ושירותים הביא לגיבושן של מיליציות מקומיות, לרוב על בסיס חמולתי, עדה או דת. הדבר מסמל את הפרטת חובותיה של המדינה ושובם של מוקדי כוח מסורתיים. למרות כוחן של המיליציות המקומיות הן אינן מהוות תחליף ממשלי למדינה. במקום להעצים קהילות מקומיות ומושלים מקומיים, התפרקות הממשל גרמה במידה רבה להתפשטות של שחיתות ורשתות חסות הן בשטחי המורדים והן בקרב תומכי המשטר, ובכך הובילה לעלייה בהתנהלות פורעת חוק ובתחושת כאוס וניכור.

המיליציות השיעיות שמופעלות על ידי איראן במסגרת הקואליציה התומכת במשטר אסד – בהובלת חזבאללה הלבנוני – תגברו את השורות המדוללות של כוחות אסד. באמצעות המימון וההכשרה של המיליציות הללו ממלאת איראן תפקיד מכריע בשמירה על המשטר בסוריה. איראן מבקשת להגביר את השפעתה באזור על ידי יצירת מסדרון יבשתי מאיראן דרך עיראק וסוריה עד לבנון, שבו ישלטו שלוחיה ובעלי בריתה. למרות התנגדותה של איראן ל'מדינה האסלאמית', כמו גם לשאר כוחות המורדים בסוריה, פעולותיה התומכות במשטר אסד עלולות לאפשר מבלי משים את שובם לזירה והתחזקותם של גורמי הסלפייה־ג'האדיה, באמצעות עידוד הניכור כלפי המשטר ושלוחיו וליבו תחושת הקיפוח של הסונים. רבים הדיווחים על טיהור אתני ועל טינה סונית בשל הדיכוי השיעי השולט.

מילוי הוואקום השלטוני בשטחים המשוחררים

למרות הישרדותו של משטר אסד, מלחמת האזרחים והשלוחים המתמשכת הפכה את סוריה למדינה כושלת בפועל, שבה מתחרים מיליציות, שבטים וארגונים עדתיים־דתיים. הצבא הסורי אינו קיים עוד ככוח לחימה מגובש ואפקטיבי, ומשטר

אסד מסתמך על הסיוע הרוסי ועל לוחמי המיליציות השיעיות בהנהגת איראן. רוסיה מספקת לכוחות התומכים במשטר אסד סיוע אווירי, הגנה אווירית ותמיכה לוגיסטית; לפחות 1,200 אנשי צבא רוסים נמצאים גם הם על אדמת סוריה.³ איראן פרסה כ-7,000 לוחמים משלה במהלך המערכה לכיבוש מחדש של העיר חלב מידי כוחות המורדים. רובם הוחזרו לאיראן, ובמקומם גדל מספר הלוחמים במיליציות השיעיות עד 50 אלף לוחמים שיעים זרים הפועלים בסוריה במיליציות שונות, כולל כ-8,000 אנשי חזבאללה. גוברת גם העדפתם של סורים תומכי משטר אסד להצטרף למיליציות המזוהות עם איראן, בשל השכר הגבוה יותר והאימונים שאיראן מעניקה, בהשוואה לאפשרויות שעומדות לרשותם בשורות שרידי הצבא הסורי.⁴ לפיכך, מיליציות בעלות זיקה איראנית בסוריה ממלאות תפקיד מרכזי בהשתלטות על שטחים ובהקמת ממשל וניהול מקומיים, ובכך הן מיועדות למלא את הוואקום השלטוני שהותירה המדינה הכושלת.

כוחות התומכים במשטר אסד הואשמו בכך שהשקיעו משאבים מועטים יחסית בלחימה נגד 'המדינה האסלאמית'. במקום זאת, יחד עם הארגונים הפרו-איראניים הם מתמקדים בדרך כלל בהבסת ארגוני מורדים שמתנגדים למשטר אסד, ובעיקר כאלה שזוכים לתמיכת האוכלוסייה הסורית ולכן נתפסים כאיום על המשטר, כמו צבא סוריה החופשי. כוחות התומכים במשטר גם מנהלים טיהור אתני נרחב באזורים שבהם לאיראן ולאסד יש אינטרס, כמו באזור הגבול עם לבנון ובפרברי דמשק (רק בחודש אפריל 2018 פונו וגורשו אלפי תושבים סונים מפרברי דמשק בע'וטה המזרחית). התנהלות כזאת תואמת את המטרה האיראנית הרחבה יותר – ביצור משטר אסד והבטחת גישה קבועה לסוריה וללבנון באמצעות "גשר יבשתי". הטיהור האתני בסוריה נעשה בצורה מאורגנת, ולרוב בא לידי ביטוי בחילופי אוכלוסייה. השיעים והעלווים מועברים מאזורים הנחשבים חיוניים פחות ומחליפים את הסונים המגורשים על ידי תומכי המשטר משטחים הנתפסים כבעלי חשיבות אסטרטגית. הסונים מועברים לרוב למובלעות הומוגניות דמוגרפית כמו

אזור אידליב. לדברי לביב אל-נחאס, דובר ארגון המורדים הסוני 'אחראר א-שאם': "הפרדה מלאה על רקע עדתי עומדת בלב הפרויקט האיראני בסוריה. מטרתם היא אזורים גיאוגרפיים שבהם יוכלו לשלוט באופן מלא".⁵ הטיהור האתני הוא על כן אסטרטגי, ועולה בקנה אחד עם המטרות הטריטוריאליזם של הכוחות התומכים באסד. כוחות הקואליציה הפרו-אסדית נוהגים לכפות "הפסקת

מיליציות בעלות זיקה איראנית בסוריה ממלאות תפקיד מרכזי בהשתלטות על שטחים ובהקמת ממשל וניהול מקומיים

אש" על קבוצות מורדים מובסות או חלשות, שבדרך כלל מביאה לעקירת אוכלוסייה סונית ממקומה בכוח, בעוד בתיה מופקעים ונמסרים לתושבים השיעים והעלווים החדשים שמובאים לשם.⁶ לאורך הגבול בין סוריה ללבנון פעל חזבאללה באופן

שיטתי כדי לצמצם את האוכלוסייה הסונית המקומית באמצעות הבאת שיעים מלבנון ומעיראק, וגם על ידי יישוב מחדש בסוריה של פליטים סונים סורים שאינם מתנגדים לשלטון אסד ונמלטו ללבנון.⁷ אזרחים סורים סונים הועברו גם לערים בעומק סוריה, שם עדיין נמשכת הלחימה שמסכנת את חייהם.⁸

אין תוכנית מגובשת לשיקום לאומי. במקום זאת, כוחות הנאמנים למשטר אסד נוהגים להציע "פיוס כולל" – מסגרת הכרוכה בגירוש מתנגדי משטר בכירים ושילוב ארגוני המורדים במיליציות התומכות במשטר. למרות ההצעה המשלבת מקל וגזר, הפיוס הכולל המוצע מסתמך על כפייה, שכן לרוב המשטר מתכחש להתחייבותו לפטור את התושבים המקומיים מגיוס ואינו מספק את השירותים הציבוריים המובטחים, והדבר מחריף את התרעומת.⁹ מתן עדיפות לשימוש בכוח על פני ממשל אפקטיבי מחריף את מלחמת האזרחים המתמשכת. במקום מנגנון שיקום מדינתי אמיתי, נוטלות את השליטה מיליציות מקומיות. תוך כך, לוחמים וביניהם אלו שנמנו עם שורות 'המדינה האסלאמית' מחליפים נאמנות ומצטרפים לקבוצות ג'האדיסטיות אחרות, מבלי לנטוש את דרך האלימות.¹⁰ בתוך השטח ה"משוחרר" שוקעות מיליציות התומכות במשטר בשחיתות ובסחטנות. בחלב אין רשות שלטון מרכזית, ובמקומה מחזיקות מיליציות מסוימות בשליטה בלעדית על שירותים ציבוריים ספציפיים, וחולקות את הרווחים עם המשטר.¹¹ במקומות אחרים מספקות הרשויות המקומיות המסורתיות כגון חמולות או משפחות את השירותים שהמדינה אינה מצליחה לספק, ומחזירות בכך את המשקל לזהויות המקומיות. כל אלה מלמדים שפעולות הקואליציה התומכת באסד משפיעות לרעה על הפיוס, והממשל בשטחים שברשותה מתאפיין באפליה אתנית ובאכזריות.

בקנה מידה רחב יותר, היריבות הפנים-מדינתית שבאה לידי ביטוי בזירות המקומיות בסוריה מעוררת אייציבות. חוסר היכולת המתמשך של רוסיה, טורקיה, איראן וארצות-הברית להסכים על אזורי השפעה ואי-יכולתן להגביל את הפעילות הצבאית נגד כוחות שאינם ארגון 'המדינה האסלאמית' פעלו לטובת הארגון. הדבר בא לידי ביטוי במתקפה הצבאית הטורקית המתמשכת נגד כוחות כורדיים בעיר עפרין ובסביבתה בצפון סוריה. הלחימה הביאה ארגונים כורדיים להשיב את כוחותיהם שלחמו נגד 'המדינה האסלאמית', על מנת להגן על שטחם מפני טורקיה.¹² למרות ההסכמה המועטה השוררת בין כל השחקנים הבינלאומיים המעורבים בסכסוך, בסופו של דבר האינטרס של כולם הוא למנוע את צמיחתה המחודשת של 'המדינה האסלאמית' או של ארגוני סלפייה ג'האדיה דומים לה. לפיכך נדרשת פעולה לקביעת גבולות ברורים של השפעה טריטוריאלית בתוך סוריה, שתמנע את החרפת אי-היציבות ואת העימותים שארגונים סלפיים ג'האדיים צפויים לנצל. בה בעת, החולשה המתמשכת של משטר אסד מלמדת שהקהילות המקומיות צריכות לקחת את מושכות השלטון לעצמן, בין אם בשטחי המורדים

ובין אם בשטח שבשליטת המשטר. האתגר הנוכחי לכל השחקנים הוא להבטיח שמבני הממשל החדשים יהיו כוללניים וישרתו את קהילותיהם. כפי שיוצג להלן, מטרה כזו אינה ישירה או פשוטה כלל וכלל.

דיר אֶזֶר ואֶרְקָה: השוואה בין ממשלים מקומיים

בעוד התקשורת העולמית מבשרת על "קץ" 'המדינה האסלאמית', סונים רבים רואים בנוכחות המיליציות השיעיות ואף בכוחות אסד החלפה של כובש אכזרי ולא לגיטימי בכובש אחר. הסורים הסונים מרגישים ירידה בזיקה לשלטון המרכזי בדמשק, ולכן פוחת הסיכוי שישתפו פעולה עם השלטון. גורם ביטחוני ישראלי הזהיר שלמציאות כזו יש השלכות ואמר: "הניצחון על דאע"ש לא יגרום לסונים להיעלם. הוא רק יגביר את רצונם בנקמה"¹³. ואכן, השליח המקומי של אל-קאעדה בסוריה 'תחריר א-שאם' (HTS) הולך ומתחזק, ושורותיו מתמלאות בעריקים סונים מארגוני מורדים אחרים.¹⁴ האפליה כלפי הסונים היא לכן בלתי פרודוקטיבית, מזינה תחושת קיפוח ומערערת את הלגיטימיות של השלטון המרכזי, ויש לה פוטנציאל להחריף את הסכסוך האתני-דתי. פעולות על רקע עדתי של קבוצות פרו-איראניות מקדמות שלא במתכוון את חזרתם של כוחות סלפיים-ג'האדיים, למרות התנגדותה של איראן ל'מדינה האסלאמית'.

בקרב האחרון על דיר אֶזֶר אימצו בהתחלה הכוחות התומכים במשטר מודל ממשל פחות עדתי, וכן הכשירו והעצימו שבטים סוניים מקומיים שסבלו מהיד הקשה של 'המדינה האסלאמית'. אולם נראה שהכוחות התומכים באסד בדיר אֶזֶר נרתעים יותר ויותר מהעסקת כוח האדם המקומי כדי לשמור על היציבות, ויש דיווחים המרמזים על הנצחת הדיכוי על רקע עדתי. ואכן, כיבוש העיר התנהל במתכונת דומה לכיבוש מחדש של חלב: מפקדי חזבאללה ניהלו את המתקפה, בעוד השיעים האפגנים והעיראקים לחמו בחזית.¹⁵ ארגון International Crisis Group התריע כי העסקתם של לוחמים שיעים זרים בדיר אֶזֶר "צוברת נקודות" לתמיכה סונית ב'מדינה האסלאמית', ומחדשת את הלגיטימציה שלו בעיני התושבים הסונים.¹⁶ זאת ועוד, הכוחות התומכים במשטר השולטים כיום בדיר אֶזֶר נאלצים להתמודד עם שינויים דמוגרפיים ניכרים בעיר, בעוד פליטים נוהרים אליה ממקומות אחרים בסוריה ומביאים לעקירתם של תושבים מקומיים, וחוסמים נתיב חזרה של תושבים שנעקרו ממקומם. ואכן, המחוז סביב דיר אֶזֶר מכיל כיום כ-1.2 מיליון פליטים שרובם סורים סונים.¹⁷ מגמה זו ממחישה את הצורך בפיוס מקיף שימנע מ'המדינה האסלאמית' את היכולת לגייס לשורותיה ולנצל אנשים החשים פגועים. למרות זאת, הכוחות התומכים במשטר לא הצליחו לממש מודל פלורליסטי של ממשל מקומי, ובמקום זאת הם מנציחים את טענות הקיפוח של המקומיים ושל הפליטים כאחד.

אולם יש חלופה למצב מסוכן ולא יציב זה, ההולך ומחמיר. הציר הפרו-איראני של תומכי אסד אינו הקואליציה היחידה המשתלטת מחדש על השטחים שהושבו מידי 'המדינה האסלאמית' בסוריה. הכורדים הסורים ומורדים "סונים מתונים" התאחדו ל"כוחות סוריה הדמוקרטית" (SDF) בסיוע, בתמיכה ובשיתוף פעולה עם ארצות-הברית ומעצמות מערביות אחרות. ה-SDF הצליח לשחרר מידי 'המדינה האסלאמית' חלקים ניכרים מהשטחים בצפון-מזרח סוריה – בעיקר מצפון לנהר פרת. בד בבד ניצל ה-SDF את תפיסת העיר א-רקה הסורית כדי ליצור מודל שלטוני פלורליסטי יחסית, שהוא דגם נדיר בשטח המשוחרר. למרות שה-SDF הוא כורדי ברובו המכריע, מיליציות ערביות עמדו בחזית הלחימה בקרב על העיר הסונית א-רקה על מנת לתת להם לגיטימציה בעיני המקומיים. ה-SDF הקים את המועצה האזרחית של א-רקה (RCC) במטרה לפקח על פעולות השיקום ולספק שירותים ציבוריים; ערבים סונים מקומיים מקבלים ייצוג רב הן במטרה של המועצה והן במועצה עצמה. מועצת ה-RCC גייסה מאות שוטרים עוד בטרם החל הקרב על א-רקה, כשהיא מוודאת שכל ואקום שלטוני או אי-יציבות יהיו מזעריים.¹⁸ חרף זאת, ארבעת השבטים המפעילים כוח משמעותי בא-רקה נותרו חשדנים אם לא עוינים ל-SDF, בשל חשדות וחששות שהארגון הוא בפועל חזית של הכורדים. חשש זה משותף למספר פרשנים מערביים.¹⁹ גם המשטר הסורי שומר על רמה מסוימת של בעל חסות בא-רקה העירונית, ועובדי עירייה רבים עדיין עובדים בשכר ממשלתי. בה בעת, מודל ה-SDF לשלטון מקומי מפקח נתון לאחרונה תחת לחצים במרכזים עירוניים כמו מנביג', למרות שהוא נתפס בתחילה כהצלחה בערים אחרות שהושבו מידי 'המדינה האסלאמית', כאשר השחקנים המקומיים מתלוננים על משאבים לא מספיקים לשיקום – מצב שמביא לשחיתות ולחוסר יציבות.²⁰ ולבסוף, האליטות לשעבר שהוגלו והמקומיים שנותרו יצטרכו למצוא דרך לחיים משותפים עם התושבים החדשים; כמו בדיר א-זור, גם לא-רקה מגיע זרם גדול של סורים עקורים משאר אזורי הארץ.

המאמצים האמריקאיים לייצב את השטחים שנכבשו מחדש מידי 'המדינה האסלאמית' נעשים בצל איום חמור מידי. הנשיא טראמפ הודיע לאחרונה על שאיפתו לסגת מסוריה מהר ככל האפשר.²¹ מדיניות כזאת עלולה לסכן את השותפות שהושגה עם ה-SDF לצורך הקמת ממשל מקומי פלורליסטי. רוסיה – הטוענת לנוכחות לגיטימית לכאורה בסוריה שנובעת מ"הזמנה" רשמית של משטר אסד (בניגוד לארצות-הברית) – מנסה לצמצם את מעורבותה של ארצות-הברית. גם טורקיה, למרות היותה בעלת ברית של ארצות-הברית וחברה בנאט"ו, הביעה דאגה רבה מתמיכתה של וושינגטון בכוחות הכורדיים, ואף הייתה מעורבת בקרב עם כוחות המזוהים עם ה-SDF במספר אזורים כמו בעפרין. עם זאת, וכפי שהומחש מיישום מודל הממשל של א-רקה, ארצות-הברית ממלאת תפקיד מרכזי בשיקום

שטחים ואזרחים שהיו בעבר בשליטת 'המדינה האסלאמית'. הכוחות הכורדיים שקיבלו תמיכה מארצות־הברית הוכיחו את יעילותם נגד הג'האדיסטים, וגם מנעו מכוחות אסד בגיבוי איראן למלא כל ואקום שלטוני. יצירת איים של יציבות והעצמה מקומית תוך צמצום השחיתות והעדתיות עשויה לחסום את שובה של 'המדינה האסלאמית', וזהו אינטרס לאומי של כל הצדדים המעורבים. לפיכך, חרף סוגיית משך הזמן שהאמריקאים יוכלו ויצטרכו לשמור על יחידות לוחמה ותמיכה על אדמת סוריה – חייב פיקוד המרכז של ארצות־הברית לשתף פעולה עם קשת רחבה של שחקנים במרחב הסורי.

הצורך בתיאום רב־צדדי בסוריה

במסיבת עיתונאים משותפת שנערכה ב־11 בנובמבר 2017 הביעו נשיא ארצות־הברית דונלד טראמפ ונשיא רוסיה ולדימיר פוטין שביעות רצון מירידת כוחה של 'המדינה האסלאמית' ומהמאמצים הרב־צדדיים להפחתת העימותים.²² עם זאת, ייצוב השטח ששוחרר משליטת 'המדינה האסלאמית' והקמת שלטון מקומי או לאומי אפקטיבי נותרו אתגרים רלוונטיים. המאבק נגד השחקנים הלא־מדינתיים המסוכנים בסוריה רחוק אף הוא מסיום. ארגונים סלפיים־ג'האדיים כמו 'המדינה האסלאמית' מסוגלים עדיין למלא ואקום שלטוני במקרים מקומיים. בד בבד, לתחייה מחדש של משטר אסד שלא השלים עם המצב החדש ובגיבוי מיליציות פרואיראניות יהיו השלכות חמורות על היחסים בין השיעים לסונים. ההנצחה של אלימות על רקע עדתי והיעדר אופק לפיוס לאומי לא יתנו מענה לסיום מלחמת האזרחים, ויש סיכוי שאם לא תינקט פעולה כלשהי לתיקון המגמות הללו, הקיצוניות של הסלפייה־ג'האדיה תמשיך להתקיים.

למרות ההבדלים ביניהן הביעו ארצות־הברית ורוסיה העדפה לממשל פלורליסטי ולא־עדתי בסוריה שיתחשב בשחקנים מקומיים, ישמור על החוק והסדר ויספק שירותים חיוניים. רוסיה מבינה כי לא ניתן לעצב שלטון מרכזי חזק, ויש להתחשב ביחסי הכוחות הפנימיים ולהעניק סמכויות לשלטון מקומי. לפיכך, שתי המדינות יכולות לעבוד יחדיו כדי לתכנן וליישם את מודל א־רקה בתוך סוריה, ולהניח את היסודות למערכת שלטון מבוזרת במדינה, תוך הגדרת אזורי השפעה מוסכמים. אף שמתן שירותים כגון חינוך, רווחה ובריאות נתפס בדרך כלל כעניין שגרת, זהו אינטרס ביטחוני לאומי הן לארצות־הברית והן לרוסיה, שימנע את התחזקותם ושובם של ארגוני הסלפייה־ג'האדיה לזירה. יש שיטענו כי רוסיה מילאה תפקיד קונסטרוקטיבי יותר מאיראן, וכי ביקשה לכונן הסדר מדיני בין המורדים והכוחות התומכים במשטר, כפי שניתן היה לראות מהתפקיד המרכזי שמילאו הרוסים בשיחות אסטנה וג'נבה. למרות שרוסיה מגבה את משטר אסד וארצות־הברית

תומכת במורדים – בעיקר הכורדים וצבא סוריה החופשי, שתיהן יכולות לתמוך במודל אֶרְקָה, כל אחת מול שותפיה ובעלי בריתה.

אתגר נוסף עבור ארצות־הברית הוא השאלה כיצד ליישב את מתן חסותה ל־SDF עם הברית ארוכת הטווח שלה עם טורקיה. עוד לפני המתקפה בעפרין פעלה טורקיה על מנת למלא את הוואקום שנוצר אחרי 'המדינה האסלאמית' ובשטחים עם אוכלוסייה סונית באמצעות השקת תוכנית מוצלחת להכשרת שוטרים בצפון סוריה, עם יותר מ־5,600 בוגרים ב־2017 בלבד.²³ למרות הפערים ביניהן, ארצות־הברית וטורקיה יכולות וצריכות לפעול יחדיו כדי למנוע היווצרות מקרים של ואקום שלטוני בלתי יציב בצפון סוריה. על ארצות־הברית, רוסיה וטורקיה לחבור לשותפים מקומיים ולקדם את יישובם מחדש של פליטים סונים באזורים ששוחררו משליטת 'המדינה האסלאמית', בתנאי שהם יתחייבו לשתף פעולה עם פקידי ממשל מקומיים. אסטרטגיה כזאת יכולה לפעול למניעת היכולת של ארגונים ג'יהאדיים לגייס אנשים, והיא תעודד פיוס בסוריה שלאחר המלחמה. על ממשל טראמפ לדחות את התביעות הרוסיות והסוריות לפרק את נשקם של פלגי המורדים המתונים של צבא סוריה החופשי. ירדן הביעה בצדק חשש כי כל מהלך כזה ייצור ואקום שלטוני ויעודד את חברי המיליציות להצטרף לקבוצות ג'יהאדיסטיות. בדומה לכך, על ארצות־הברית להמשיך את תוכניות ההכשרה וההצטיידות שלה לכוחות הכורדיים, למרות הלחץ הטורקי. הכוונה של ארצות־הברית להכשיר ולצייד "כוח משמר הגבול" באזור הכורדי היא התפתחות חשובה שיכולה לסייע במניעת חדירה של פעילי 'המדינה האסלאמית' מעיראק לסוריה, וכן לנתק את "הגשר היבשתי" של איראן לסוריה דרך עיראק.²⁴

על ממשל טראמפ לדחות את התביעות הרוסיות והסוריות לפרק את נשקם של פלגי המורדים המתונים של צבא סוריה החופשי

למרות היתרונות של מודל אֶרְקָה, הקשיים שמתעוררים במנביג' מוכיחים כי אין מודל מתאים אחד שאפשר ליישמו בכל רחבי סוריה, ללא קשר למעורבות חיצונית, לדמוגרפיה ולמאפיינים המקומיים. במקום זאת, הערכים המונחים ביסוד מודל אֶרְקָה – הכללה, פלורליזם והעצמה מקומית – צריכים לשמש עקרונות מנחים ליצירת איים של יציבות עצמאית, שהיא חיונית במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' ושאר גורמי הסלפייה־ג'יהאדיה.

דרום סוריה בעידן שאחרי 'המדינה האסלאמית': ההשלכות על ישראל

לאורך מלחמת האזרחים והשלוחים היה הצד הסורי של רמת הגולן יציב יחסית, לאחר שכוחות המורדים השתלטו על מרבית השטח והכריחו את השחקנים הנאמנים למשטר אסד לסגת. באופן מעורר דאגה מבחינת ישראל עברה השליטה ברמת

הגולן הסורית לידי ארגוני מורדים סלפיים ג'האדיים דוגמת ג'בהת אל-נוסרה – סניף מקומי של אל-קאעדה – ושוהדא אל-ירמוק, שהצהיר על נאמנות ל'מדינה האסלאמית'. עם זאת, ישראל הצליחה להרתיע את הארגונים הללו מביצוע מתקפות לכיוון רמת הגולן הישראלית. ישראל גם סיפקה סיוע הומניטרי, כלכלי ורפואי לתושבי הגולן הסורי, שהפחית את התמריץ של ארגוני המורדים לתקוף אותה וסייע לבסס קשרים בין ישראל לבין הקהילות המקומיות.

אולם משטר אסד ובעלי בריתו ניצלו את פירוק 'המדינה האסלאמית' בעיקר על ידי ארצות-הברית ובעלות בריתה, וכבשו לאחרונה שטחים ניכרים של סוריה מידי כוחות המורדים. לכן, על ישראל להתכונן למאמץ צבאי מרוכז מצד כוחות התומכים באסד להשתלט על רמת הגולן – תוך הפעלת מיליציות שיעיות כמו חזבאללה בהנחיית איראן. אפשר לשער שאם יובסו כוחות המורדים השונים בדרום סוריה תנצל איראן את הוואקום להגברת השפעתה במרחב, באמצעות הפעלת שלוחיה, עם השלכות שליליות על האוכלוסייה המקומית שלכאורה שיתפה פעולה עם ישראל. האוכלוסייה המקומית היא בעיקר סונית והדבר מצביע על כך שהיחסים עם הכוחות השיעיים צפויים להיות מתוחים, וישיארו פוטנציאל משמעותי לתסכול, להתנגדות ולחוסר יציבות. בד בבד ינסו ארגוני הסלפיה ג'האדייה לנצל את המתח העדתי לגיוס תושבים מקומיים לשורותיהם.

לנוכח איומים אלה על ישראל לפעול באופן מניעתי ולהרחיב את הסיוע לקהילות המקומיות בגולן הסורי, תוך עידוד הקמתם של כוחות מיליציה מקומיים מתונים. ישראל צריכה גם לשותף פעולה עם בעלת בריתה ירדן, במטרה לסייע לקבוצות המיליציה המקומיות ולטפח אותן; היא יכולה אפילו לשקול את האפשרות לספק נשק להגנה עצמית. בה בעת צריכה ישראל לנצל את קשריה הטובים עם ארצות-הברית ועם רוסיה כדי להבטיח את השקט והיציבות בדרום סוריה וברמת הגולן, בהתאם להסכם בין מוסקבה לוויינגטון לכינון אזור אי-הסלמה, ולמנוע את חדירת הכוחות והשלוחים האיראניים למרחב. באמצעות שיתוף פעולה והעצמה של שכבת שחקנים מקומיים צריכה ישראל לנסות להגביל את פוטנציאל זליגת הרעיונות הקיצוניים של הסלפיה ג'האדייה לרגשות האוכלוסייה הסורית ברמת הגולן.

מודל א-רקה אינו מסגרת שלטונית הניתנת ליישום אחיד, אלא מערכת עקרונית שיש להפעיל על בסיס של כל מקרה לגופו. על ישראל להיות זהירה במעורבותה בגולן הסורי. מטרת המדיניות הישראלית צריכה להיות יצירת קהילות מקומיות עצמאיות שיתבססו על כוחות מקומיים ויתנגדו להשתלטות איראנית, ולא ישות טריטוריאלית אחת הנשלטת על ידי ישראל עצמה. ישראל, ירדן ושחקניות אזוריות נוספות החולקות מטרות משותפות צריכות לחבור יחדיו במטרה ליצור מבני ממשל פתוחים וכוללים המגובים בהעצמה מקומית אמיתית, שייצרו איים של יציבות במרחב שהוא בלתי יציב ובלתי צפוי.

הערות

- 1 President Obama "We Will Degrade and Ultimately Destroy ISIL," The White House Archives, September 10, 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2014/09/10/president-obama-we-will-degrade-and-ultimately-destroy-isil>; לציטוט המלא של הנשיא דונלד טראמפ, ראו: "Isis is Falling Fast: Trump Remarks Before Entering Pentagon Meeting," *CNBC*, <https://www.cnn.com/2017/07/20/isis-is-falling-fast-trump-remarks-before-entering-pentagon-meeting.html>
- 2 Bertelsmann Stiftung, "BTI 2018 Country Report — Syria," <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/SYR/>.
- 3 Christopher Kozak, "Iran's Assad Regime," Institute for the Study of War, March 2017, <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Iran%27s%20Assad%20Regime.pdf>
- 4 Lina Khatib, "The Growing Role of Pro-Regime Militias in Syria," Chatham House, August 2017, <https://syria.chathamhouse.org/research/the-growing-role-of-pro-regime-militias-in-syria>.
- 5 Martin Chulov, "Iran Repopulates Syria with Shia Muslims to Help Tighten the Regime's Control," *The Guardian*, January 14, 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/13/irans-syria-project-pushing-population-shifts-to-increase-influence>
- 6 "Local Truces and Forced Demographic Change in Syria," *The Day After*, January 2017, http://tda-sy.org/en/publications/local_truces_in_syria.html.
- 7 Hanin Ghaddar, "Arsal: The Last Hurdle to Hezbollah's Safe Zone," The Washington Institute for Near East Policy, July 21, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/arsal-the-last-hurdle-to-hezbollahs-safe-zone>
- 8 Lina Khatib, "Iran is Building a Base of Post-War Influence in Syria," Chatham House, June 2017, <https://syria.chathamhouse.org/research/iran-is-building-a-base-of-post-war-influence-in-syria>.
- 9 Mazzen Ezzi, "How the Syrian Regime is Using the Mask of Reconciliation to Destroy Opposition Institutions," Chatham House, June 2017, <https://syria.chathamhouse.org/research/how-the-syrian-regime-is-using-the-mask-of-reconciliation-to-destroy-opposition-institutions>.
- 10 Haid Haid, "Local Community Resistance to Extremist Groups in Iraq and Syria: Lessons from Atarib," Chatham House, June 2017, <https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/publications/research/2017-06-01-local-community-resistance-syria-atarib-haid.pdf>
- 11 Mazen Ezzi, "The Regime and Local Militias Will Struggle to Disentangle Their Relationship," Chatham House, July 2017, <https://syria.chathamhouse.org/research/the-regime-and-loyal-militias-will-struggle-to-disentangle-their-relationship>
- 12 Tamara Qiblawi, "US-backed Kurds go from battling ISIS to fighting US ally Turkey," *CNN*, March 7, 2018, <https://edition.cnn.com/2018/03/07/middleeast/syria-kurds-leave-isis-fight-turkey-intl/index.html>

- Ben Caspit, "Netanyahu Raising Alarm on Iran, Again," *Al Monitor*, August 24, 2017, 13
- Genevieve Casagrande, "Al Qaeda Clearing the Path to Dominance in Southern Syria," Institute for the Study of War, November 22, 2017, <http://www.understandingwar.org/backgrounder/al-qaeda-clearing-path-dominance-southern-syria> 14
- Hanin Ghaddar, "Hezbollah's Redeployment in Syria: Potential Confrontations," The Washington Institute for Near East Policy, June 13, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollahs-redeployment-in-syria-potential-confrontations>; Alexandra Gutowski, "The Syrian Regime Offensive Towards Deir Ezzor," *The Long War Journal*, August 18, 2017, <https://www.longwarjournal.org/archives/2017/08/analysis-the-syrian-regimes-offensive-towards-deir-ezzor.php> 15
- International Crisis Group, "Fighting ISIS: The Road to and Beyond Raqqa," April 28, 2017, <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/b053-fighting-isis-the-road-to-and-beyond-raqqa.pdf>. 16
- Aron Lund, "Pivotal Point in Eastern Syria as Assad Breaks Key Islamic State Siege," *Irin News*, September 4, 2017, <http://www.irinnews.org/analysis/2017/09/04/pivotal-point-eastern-syria-assad-breaks-key-islamic-state-siege> 17
- Haid Haid, "The Ramifications of the SDF Governance Plan for Raqqa Post-ISIS," *The Atlantic Council*, May 11, 2017, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/syriasource/the-ramifications-of-the-sdf-governance-plan-for-raqqa-post-isis>. 18
- Kyle Orton, "The PKK and Propaganda," *The Henry Jackson Society*, April 29, 2017. 19
- Wladimir Van Wilgenburg, "Who Will Rule Raqqa After the Islamic State?," *Foreign Policy*, September 13, 2017, <http://foreignpolicy.com/2017/09/13/who-will-rule-raqqa-after-the-islamic-state/> 20
- Karen DeYoung and Shane Harris, "Trump Instructs Military to Begin Planning for Withdrawals from Syria," *The Washington Post*, April 4, 2018, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/trump-instructs-military-to-begin-planning-for-withdrawal-from-syria/2018/04/04/1039f420-3811-11e8-8fd2-49fe3c675a89_story.html?utm_term=.b1a3f6fdd9a0 21
- Andrew J. Tabler, "Beyond Deconfliction in Syria," *The Washington Institute for Near East Policy*, November 16, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/beyond-deconfliction-in-syria>. 22
- Khaled al-Khateb, "Women Join Opposition Police Force in Aleppo's Liberated Areas," *Al Monitor*, December 1, 2017. 23
- Tom Perry and Orhan Coskun, "US-led coalition helps to build new border force, angering Turkey," *Reuters*, January 14, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-sdf/u-s-led-coalition-helps-to-build-new-syrian-force-angering-turkey-idUSKBN1F300A> 24